

IBN HOJIBNING “AL-KOFIYA” ASARIDA AMIL NAZARIYASINING SHAKLLANISHI VA GRAMMATIK TIZIMDAGI O‘RNI

<https://doi.org/10.70728/conf.v2.i03.026>

Muhammad Yusuf Abdurahmonov

(Magistr, Sharqshunoslik: Arab Filologiyasi, Lingvistika, Arab Tili)

Mustaqil tadqiqotchi

Email: (muhammadyusufabdurahmonov1997@gmail.com)

1. Mavzu dolzarbligi Arab tilshunosligi tarixida gap tuzilishini tahlil qilishda amil nazariyasi markaziy ahamiyatga ega. “Amil” tushunchasi arab grammatik tafakkurida so‘zlarning holatini belgilovchi sabab sifatida talqin qilinadi. Ushbu nazariya arab tilining sintaksis va morfologik tuzilishini ilmiy asos bilan o‘rganishga imkon yaratadi.

XIII asr tilshunosi Jemoliddin Ibn Hojib (1209–1249) amil nazariyasini mukammal tizimga keltirgan olimlardan biri hisoblanadi. Uning *al-Kofiya fi an-nahv* asari arab tili sintaksisini chuqur nazariy asos bilan boyitdi va keyinchalik ar-Rodiy al-Astarobodiy, as-Suyutiy va Ibn Malik kabi olimlar tomonidan keng tatbiq etildi.

Amil nazariyasi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy lingvistik konsepsiyalar, xususan predikat-argument va valensiya modellari bilan solishtirilganda ham o‘zining izchil tizimli uslubini namoyon qiladi. Shu bois, Ibn Hojibning *al-Kofiya* asaridagi amil nazariyasi arab tilshunosligi va sintaktik tadqiqotlarda dolzarb ilmiy masala sifatida qadrlanadi.

2. Maqsad va vazifalar

Tadqiqotning maqsadi – Ibn Hojibning amil nazariyasining ilmiy mohiyatini aniqlash, uning arab tili grammatik tizimidagi o‘rni va zamonaviy lingvistik konsepsiyalar bilan bog‘lashdir.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Amil nazariyasining tarixiy ildizlarini tahlil qilish, Sibavayh va boshqa arab tilshunoslarining qarashlarini ko‘rib chiqish.
2. Ibn Hojibning amil tushunchasini lafziy, ma’naviy va taqdiriy turlarga ajratilgan holda izohlash.
3. *Al-Kofiya* asarida amil nazariyasining mantiqiy tizimliliigi va grammatik birliklarga ta’sirini aniqlash.
4. Ibn Hojib nazariyasini zamonaviy lingvistik konsepsiyalar bilan solishtirish.
5. Tadqiqot natijalarini arab tilshunosligi va zamonaviy sintaksis tahlilida qo‘llash imkoniyatlarini aniqlash.

3. Tadqiqot obyekti va predmeti

Tadqiqot obyekti: arab tili grammatik tizimi, jumla tarkibi va soʻzlararo grammatika bogʻlanishi.

Tadqiqot predmeti: Ibn Hojibning *al-Kofiya* asarida bayon etilgan amil nazariyasining shakllanish jarayoni va uning morfologik va sintaktik birliklarga taʼsiri.

4. Nazariy va amaliy ahamiyati

Nazariy ahamiyati: tadqiqot arab tilshunosligi tarixida amil tushunchasining shakllanishi va rivojlanishini yoritadi, arab sintaksisining ilmiy asosini kengaytiradi.

Amaliy ahamiyati: zamonaviy tilshunoslikda, xususan sintaktik tahlil va predikat-argument strukturalarini tushuntirishda Ibn Hojib nazariyasidan foydalanish imkonini beradi. Shuningdek, arab tilini oʻqitish va grammatika metodikasida nazariy asos yaratadi.

5. Metodologiya va asosiy natijalar

Tadqiqotda **tarixiy-tahliliy**, **solishtirma** va **nazariy metodlar** qoʻllanildi. Sibavayh va Ibn Hojibning qarashlari tahlil qilinib, amil tushunchasi uch turga ajratildi:

1. **Lafziy amil (Apparent ‘Amil):** feʼl, ism va harflar orqali ochiq ifodalanadigan sabab.
2. **Maʼnaviy amil (Semantic ‘Amil):** matndagi maʼnodan kelib chiqadigan, lafzan ifodalanmagan sabab.
3. **Taqdiriy amil (Contextual ‘Amil):** kontekstdan tushuniladigan, matnda bevosita mavjud boʻlmagan sabab.

Ibn Hojib nazariyasi arab sintaksisini mantiqan izchil qiladi, feʼl va ism orasidagi bogʻlanishlarni shakliy va semantik jihatdan tushuntiradi. Zamonaviy lingvistik nazariyalar bilan solishtirilganda, Ibn Hojib modeli **valensiya** va **government-and-binding** nazariyalari bilan oʻxshashlik koʻrsatadi va predikat-argument strukturalarini aniqlashda foydalidir.

Qoʻshimcha misollar:

- **Feʼning subjektga taʼsiri:** “Kataba al-walad al-risala” – “al-walad” ism feʼl tomonidan mansub qilinadi.
- **Maʼnaviy amil:** “Al-‘ilm mufid li-man yatʼallamuhu” – “mufid” sifat feʼlning semantik taʼsiri ostida ishlatiladi.
- **Taqdiriy amil:** kontekst orqali tushuniladigan grammatik tuzilma.

6. Xulosa va ilmiy yangiliklar

Ibn Hojibning *al-Kofiya* asari arab tilshunosligi tarixida grammatik tahlilni yangi bosqichga olib chiqdi. Amil nazariyasi soʻzlar orasidagi munosabatni qatʼiy qonuniyatlar asosida izohlashga imkon berdi va arab sintaksisini mantiqan bogʻlangan tizim sifatida shakllantirdi.

Ilmiy yangilik: tadqiqot Ibn Hojib nazariyasining zamonaviy lingvistik modellarda, xususan predikat-argument va valensiya tizimlarida qoʻllanishini koʻrsatadi. Bu arab

tilshunosligi va lingvistik nazariyani uyg'unlashtiradi hamda tarixiy va zamonaviy tahlilni birlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ibn Hojib, *al-Kofiya fi an-nahv*, Qohira: al-Matba'a al-Amira, 1317h.
2. ar-Rodiy al-Astarobodiy, *Sharh al-Kofiya*, Qohira, 1320h.
3. Zamaxshariy, *al-Mufasssal*, Bayrut, 1982.
4. Holes, C. *Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties*, London: Longman, 2004.
5. Versteegh, K. *Arabic Linguistic Tradition*, Leiden: Brill, 1997.
6. Ryding, K. *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*, Cambridge University Press, 2005.
7. Chomsky, N. *Syntactic Structures*, Mouton, 1957

